

տակալարմար և մի և նոյն ժամանակ շատ հասարակ և հեշտ միջոց, որ ընդունված է ամեն տեղ, բացի մեր գիւղերից, այն է՝ գաղտնիքը և անհատական շահերը: Գործադրելով այդ միջոցը, բուրժուական կարիք էլ չի լինի միաբանության, և չարիքի առաջը չափ հեշտութեամբ կարելի է առնել: Ոչ ոք առիթ չի ունենայ վախճանալու ամառը, ամեն մէկը համարձակ կերպով կը վարվի իր ցանկութեան համեմատ, և կընտրվի նա, որին ցանկանում է հասարակութեան մեծ մասը, կընտրվի ամենաարժանաւորը: Այն ժամանակ միայն ընտրութիւնը կը լինի օրինաւոր, այն ժամանակ միայն հասարակութիւնը իսկապէս ինքը կը կատարէ ընտրութիւնը:

Ա. Ամիրեան

ՆԱԽԱԿՆԵՐ ԱՌԱՋԻՆՅՈՒՅԻՑ

I

Թուրքի 4-ին

Մեծ Իշխան Քաղաքապետը Ցեղաբնակիչ Գէորգի Ալեքսանդրովիչի անսպասելի մահւան պատճառով ամբողջ քաղաքին ժողովրդին սրտերի վրա սև խաւար է պատել և խորին վշտի մէջ գցել բոլորին: Նրա բոլորեք հեռագիրը գումեց, որ մեր սիրելի Մեծ Իշխան Քաղաքապետը ի Տէր հանգիստ, կարծես ամբողջ միջոցառող խաւարով ծածկվեց, սառը ջուր մաղվեց զինքներս յանկարծակի: Այն տխրութիւնը, այն ցաւակցութիւնները, այն յուսահատական ծայրերը, որ լսվում էին այդ քաղաքին, մարդու սիրտը կտոր կտոր էին անում:

Թէ ինչ յարգանք էր վայելում մեզանում Մեծ Իշխանը թէ Արաքսայում և թէ Արաս-թումանում, այդ կարելի է պարզ կերպով երևակայել: Ի Տէր հանգիստը Քաղաքապետը պարզով ամբողջ ուրիշ տարի Արաքսային կից Արասթուման ամառանոցում, իր արքայական յատկութիւններով գրաւել էր ամբողջ Արաքսայի և Արասթումանի ժողովրդին սիրտն ու հոգին: Իր քաղաք, սիրտը և առատաձեռն բերողութեամբ մի այնպիսի հոգևոր և յարգանք էր վայելում, որ հասարակ գիւղացուց սկսած մինչև ամենամեծ հարուստը նրա անունով էր երդվում, նրա վրա յոյս դնում, նրանով միջ-թարվում: Քանի քանի հարիւրաւոր մարդիկ նրա շնորհիւ ապրում էին և առաջ գնում, քանի քանի մարդիկ իրանց ցանկերով, ամբողջ ազգայնականութիւնը, թէ մարդիկ և թէ կանայք, ընդ առաջ էին դուրս գալիս իրանց յարգանքները մատուցանելու իրանց սիրելի Մեծ Իշխանին, նրա երեսը տեսնելու և քարի գալուստ և երկար կեանք մաղթելու: Այդ, նա մեր երկրի փառքն ու պարծանքն էր, նա մեր երկրի յոյսն էր, մենք նրանով էինք պարծնում: Նրա դուռը բաց էր ամեն ազգի համար՝ թէ հայ, թէ ռուս, թէ վրացի, բոլորին էլ մի աչքով էր նայում: Արեւմտ կարելի է երևակայել այս ամենից յետոյ, թէ ինչ ծանր վիշտ և անփութարիւնքի կորուստ էր մեզ՝ արաքսայացիներին համար (քաղաքապետից բոլորն էլ համարեա արաքսայացիներ են) նրա մահը: Նրա ցոյց տուած բարիքները, խնամքները, նրա բարեգործութիւնները մեր մէջ յախտնան կը մնան անջնջելի: Մենք ամբողջ Ռուսաստանի հետ փառաբանում ենք նրա յիշատակը, մենք ողբում ենք ամբողջ Ռուսաստանի հետ մեր երկրասարդ աշխիւ Քաղաքապետի վաղա՛յն մահը: Այս տխուր և վշտալի օր մենք ամբողջ սրտով միասնաբեր ենք մեր անդամներին ցաւը այն վշտահար զգացմունքին, որ Ռուսաստանի ամբողջ ազգաբնակչութեան սիրտն է յուզում:

Քաղաքապետը Ցեղաբնակիչ յիշատակը յարգելու համար քաղաքային վարչութիւնը իր յուսիս 30-ի նիստում որոշեց՝ Նորին Կայսերական Բարձրութեան Մեծ Իշխան Քաղաքապետին գիւղական առիթով ամենաբարձր յարգանք և անկեղծ ցաւակցութիւն յայտնելու համար՝ մի թանգագին և չեղել արժանի պատկ դնել նրա դագաղի վրա, իսկ սկսած Սիւլիս գիւղի կամուրջից մինչև Բորժոման ճանապարհի վրա գտնված արձանը, որ ընդամենը ինչից վերստ է անում, ծառերով զարդարել և սև դրոշակներ կախել յուղարկաւորութեան օրը, մի երկու տեղ էլ սպառու կամարներ շինել: Ինչպէս լսեցինք մի արժանի պատկ ևս տալու են մեր վաճառականները և ուրիշները: Այժմ քաղաքին բոլոր վաճառատներին նշանակները ծածկված են սև կրտորով ի նշան սգի, իսկ յուղարկաւորութեան օրը բոլոր խանութներն էլ կախելու են սև դրո-

շակներ և կտորներ: Ամեն օր քաղաքին և թէ գիւղերին ահագին թուով բազմութիւն դնում են Արասթուման Մեծ Իշխան Քաղաքապետի հանգիստը մարմինը տեսնելու և վերջին հրաժեշտը տալու:

II

Այսօր, յուլիսի 7-ին, մեծ հանդիսով, Քաղաքապետը և Մեծ Իշխան Գէորգի Ալեքսանդրովիչի մարմինը դիակաւորով դուրս բերվեց Արասթումանից առաւօտեան ժամը 5-ին և Արաքսայի հասաւ ժամը մօտ 10-ին:

Այն ճանապարհը, որտեղից պէտք է անցնէր հանդէսը, մօտ հինգ վերստ տարածութեամբ, զարդարված էր այս և այն կողմը անտառի սոճի (СОСНА) ծառերով և սև դրոշակներով, իսկ ճանապարհի վրա փռված էին նոյն ծառի ճիւղերը: Բացի սրանից, ամսիս 4-ին, Արասթումանում, քաղաքին առաջի պաշտօնակատար Գ. Մովսիսեան, վարչութեան չորս անդամները մասնակցութեամբ, քաղաքի կողմից դրեց ի Տէր հանգիստը Քաղաքապետի դագաղի վրա մի շքեղ արձանի պատկ: Այսօր, հանդիսի օրը, առաւօտվանից սկսած՝ քաղաքին բոլոր խանութները փակ էին, իսկ տները և խանութները վրա կախված էին սև դրոշակներ և կտորներ: Վաղ առաւօտվանից թէ քաղաքին և թէ չըջակայ գիւղերի ընտանիքները հաւաքվել էին հանդէսին անցնող ճանապարհին, տները և պատշգամբները վրա: Սկսած Վարչապետի ջրաղացից մինչև Բորժոմի ճանապարհի վրա գտնված պատերազմական արձանը, որը 5 վերստ տարածութիւն է, ճանապարհի երկու կողմն էլ խիտ առ խիտ շարված էին տանեակ հազարաւոր մարդիկ և կանայք են հազուատներով: Քաղաքին հին մասի հրապարակում կանգնած էին երկսեռ ուսումնարանները սաները իրանց ուսուցիչներով, որոնց թեւերը սև կտորով էին կապած, ի նշան սգի: Մի խօշորդ, հազարաւոր մարդիկ անհամբեր սրտով սպասում էին իրանց անուոռնակի Քաղաքապետը Ցեղաբնակիչի դիակաւորին, իրանց վերջին հրաժեշտը և յարգանքը մատուցանելու: Նրա նշխարները: Ձիւնորները և ոտիկանները հսկում էին կարգապահութեան վրա: Մինչև յիշեալ Վարչապետի ջրաղացը ընդառաջ էին գնացել քաղաքին ոտիկանութիւնը և քաղաքային վարչութեան անդամները, աստիճանաւորները, Սաֆարիայի վանքի ամբողջ հոգևորականութիւնը քաղաքին ռուս հոգևորականութեան հետ, եկեղեցական նշաններով, խաչերով և խաչաձևերով, գնացել էին և միւս սաւանութիւնների հոգևորականները, ի միջի այլոց և մեր հայ հոգևորականութիւնը: Օրը սաստիկ շոք էր:

Ժամը 9-ին, հայոց եկեղեցու տխուր զօղանքիւնը գուշակեց տխուր հանդիսի մօտենալը: Եւ մենք մարդ սրտատուփ և տխուր սպասում էր իր բարեբարդի նշխարը տեսնելու: Տխուր հանդէսը հասնելով Վարչապետի ջրաղացի մօտ, որտեղ սպասում էին ընդառաջ գնացողները, ռուս հոգևորականութիւնը այդտեղ հոգեհանգիստ կատարեց, և երբ կառքերի ձիերը փոխեցին, հանդէսը շարունակելով ճանապարհը գանդաղ քայլերով, ժամը 10-ից անց, հասաւ Արաքսայի քաղաքը: Հանդէսն անցաւ ծառատանի միջով, որտեղ ժողովուրդը խիտ առ խիտ զլխաբաց կանգնած էր: Նախ եկան կոպակներ և քաղաքի պահապարդ ձիաւոր խմբերը, ապա եկան մի քանի ձիաւոր աստիճանաւորներ և կառքերի անդամները: Նրանք Արաքսայի գիւղական մէջ դագաղը դարդարված էր ծաղիկներով և պսակներով (մի պսակ էլ տուեց քաղաքային ուսումնարանը), վրան փռված էին թանգագին կտորներ, իսկ շուրջը ոտով գնում էին աստիճանաւորներ: Իսկ կառքերի առջևից գնում էին քաղաքային վարչութեան անդամներից երկուսը և ծաղիկներ էին սփռում այս և այն կողմը: Ցեղաբնակչի էին կառքերով բոլոր բարձրաստիճան հանդէսը և պաշտօնեաները, թէ Պետերբուրգից եկածները և թէ ամբողջ Վոլկայից, Նոյնպէս և Վոլկայի կառավարչապետ Իշխան Դոյրիցները: Ժողովրդի տխրութեան չափ չը կար. մի ժամանակ ուրախութեամբ ողջունում էին, երբ անցնում էր Քաղաքապետը, այսօր բոլորն էլ արտասուակից աչքերով իրանց վերջին հրաժեշտը ողջունել էին տալիս իրանց քաղաքապետը և անմոռանալի Քաղաքապետը և Մեծ Իշխանի անշուշտ նշխարները: Երկար ժամանակ ժողովուրդը չէր ուղում բաժանվել իր սիրելիից և վաղէ վաղ հետևում էր հանդիսին մինչև քաղաքի երկու վերստ հեռու:

Խ. Վաղարշեան

ՆԱԽԱԿ ԵՐԵՒԱՆԻՑ

III

Թուրքի 3-ին

Այնքան առատ հունձ խոտացող բերքը, վերջին տեղեկութիւններին նայած, չորութեան

պատճառով մի քանի տեղեր վնասվեց: Այս տարվայ բերքը մեծ յոյսեր խոստացաւ զլխաւորապէս սարերում, որտեղ, ցանքերից յետոյ, սկսեցին տեղալ մի շարք պարբերական անձրևներ: Այդ անձրևները այնքան բարեբար աղ-դեցութիւն ունեցան և այնքան առատութեամբ ոռոգեցին ցանքերը, որ մինչև անգամ եթէ անձրևներ նորից չը գային, դարձեալ վնաս չը կար: Այն ինչ յուսիսի կէսից, անձրևներ չը լինելով հանդերձ, սկսվեցին սաստիկ շոքեր. այդ բաւական չէ. արեգակի կրկն ծառայողներին օգնութեան հասան փչող տաք քամիները: Ահա այս վիճակին ենթարկվել են տեղ-տեղ Նոր-Բայազետի, Դարաչիչաղի և Արարանի գաւառները:

Գաշտերում հունձը վաղուց սկսվել և վերջանալու վրա է, այնպէս որ շոքերը նրանց վնասել էին կարող: Նրանք վնասվել էին դարձեալ չորային եղանակների պատճառով: Այժմ երբ դաշտերի հունձը, այսպէս թէ այնպէս, յայտնի եղաւ և դրա շնորհիւ էլ ցորենը էժանացել էր և շարունակում էր էժանանալ, յանկարծ ցորենը կտրվում է, և այլ ևս ցորեն չէ գալիս կր-չեռել տակը: Ի հարկէ, դիմն էլ բարձրանում է: Եւ դարձանալին այն է, որ ցորենի գինը Նրևանի մայրաքաղաք ընկնում և բարձրանում է ջրհրմայի միջով: զրապակաւորութեամբ: Մի անձրձ գինը իշխում է, մի երկու օրվայ շոք և սկսում է բարձրանալ: Եւ իսկապէս այս հանդիսանքն է, որ իսկոյն յայտնի է դարձնում Յուդայի պատկերը, ցորեն ամբարող վաշխաւորին:

Դիւղացին ինքը չէ կարող արհեստական թանգութիւն առաջացնել. երբ որ նրան փող է հարկաւոր, նա անմիջապէս ծախում է հանում իր ցորենը և մի քանի աւել կամ պակաս ծախում է: Մինչդեռ մի գիւղում կամ քաղաքում բուն դրած չարչին, վաշխաւոր իր ձեռքն է դրած մեծ քանակութեամբ ցորեն, ի հարկէ, կիսադին, և նա է ցորենը շուկայ բերող ծախողը: Հինգ որ իր սրտտես աչքերով նկատում է այս կամ այն կողմը չորութիւն, ցորեն վաճառելը դադարեցնում է և ստու լուրեր տալով այն, որ իր ցորենը վաճառվեց 35 ր. խաւարը: Դեռ ևս յուսահատվելու այնքան էլ տեղիք չը կայ, քանի որ մի քանի տեղերում հունձը կամ սկսվել և կամ սկսվելու վրա է, ինչպէս Սուրմալուի և Նրևանի դաշտային մասերում հունձը բաւարար է, իսկ սարերում տեղ-տեղ այնքան լաւ է, որ երկիւղ չը կայ: Մի քանի տեղերի նկատմամբ դեռ ևս պիտի սպասել: Հունձի վիճակը չը պէտք է չափել ցորենի շուկայ չը գալով: մենք գիտենք թէ այդ ինչ դժուարային խաղեր են մի շարք հեշտների կողմից: Ա. Կո.

ՆԱԽԱԿ ԱԼԷԿՍԱՆԴՐՈՎՈՒՅԻՑ

IV

1 յուլիսի

Հին առաժն առում է. «Տղեղը գետի ափին էլ ծառաւ կը մնայ»: Այդ առաժն շատ սաղ է գալիս մեր հասարակութեանը: Մենք չը գիտենք օգտվել մեր երկրի հարստութիւններից: Երկրական պակաս չեն նաև ընտիր հանքեր, բայց մնացել են անշուշտ, մնացել են հողի տակ: Որինակ, Արագած սարի վրա կայ մեծ քանակութեամբ ծծումբ. այդ ծծումբն այնքան առատ է, որ արեւից հալվելով լճանում, թափվում է դէպի ցած: հովիտները բերում են այդ ծծումբը և նրանից պատրաստում են լուցկի: վաւոյ և այլն: Մէլը-Քեանդ գիւղում կան կարմիր ներկի ահագին շերտեր, որ յայտնի է «МУРА» անունով. այդտեղ կայ նաև երկաթի սուրբի (железные сурьбы): Տաշ-դաշայ և Մուս-լուխի գիւղի մօտ կան ահագին սարեր, որ պատրաստում են ապակեայ հող: Փարսլի գիւղի մօտ կան քարածուխի ահագին սարեր, որ ծածկված են հողով: Որդնաւ գիւղում յայտնվել են պղնձի, երկաթի շերտեր, և արդէն Պետտի-գորսից մի վաճառական, պ. Ալեքսանդրով, հեռազգացում է Որդնաւի հանքերը՝ գտնողի համաձայնութեամբ:

Հանքեր հետազոտող գիտնական երկրաբաններ չը կան մեր դաւառում: Գուցէ դեռ շատ ու շատ հանքեր կան, որ ժողովրդի համար ծածկ են և չեն կարող տառնել լինել: Թիշեալ հանքերը գտնողները կապիտալիստ մարդիկ չեն, որ կարողանան իրանք բովել, շահագործել: Հանքերը շահագործելու համար, որ խելքի հետ նաև փող է հարկաւոր, մասնաւոր մարդիկ անհեռնաւ են, իսկ խմբովին, ընկերակցութեամբ գործելու ընդունակութիւն դեռ մեր հասարակութիւնը չէ ցոյց տալիս: Մեզ մօտ ամեն ինչ անհատական է: Ընկերական ոգին բացակայ է մեր գործերում. այդ պատճառով էլ քիչ շատ

աչքը ընկնող գործ մեզ մօտ առաջ չէ գնում: Կարգին գործը պահանջում է դրամագումար, և որքան դրամագումար շատ լինի, այնքան գործը փայլուն ապագայ կունենայ, իսկ դրամագումար չատուր լինող կապված է համաձայնութեան, ընկերական ոյժի հետ: Այդպէս է ամեն տեղ, այդպէս է այժմ Ռուսաստանում, այդպէս էլ պիտի լինի և մեզ մօտ, եթէ կամենում ենք մենք մեր երկրի հարստութիւններից օգտվել:

Իսկ եթէ մենք կը շարունակեմք մնալ ասիական միայնակութեան մէջ, և խմբովին գործելու չնորը չենք ունենայ, կը գայ ժամանակ, և արդէն մօտ է, երբ արտասահմանից և Ռուսաստանից կը գան ձեռնհաս մարդիկ, կը տեսնեն, կը հետազոտեն, կը փորեն և կը շահագործեն մեր սարերի մէջ գտնվող հարստութիւնները, իսկ մեզ կը տան մշակ դաւալու դերը:

Հարկաւոր է և ժամանակ է, որ մեր հասարակութիւնը հասկանայ իր իսկական օգուտը և սկսի ընկերակցութեամբ գործել:

Երեւակեցի

ՆԱԽԱԿ ՍՈՒՐԲԱԼՈՒԻ ԳԱՒԱՌԻՑ

V

Կողբ, յուլիսի 28-ին

Մեր գաւառի դաշտային մասերում աշնանավար ցորենի հունձը արդէն սկսվել է: Քաղաւոր է այն գիւղացին, որը ջրովի արտ է ունեցել: Այս տարի ջրաբեր տեղերում ցորենի բերքը ընդհանրապէս առատ, մի քանի տեղերում նոյն իսկ չափազանց առատ է. այստեղ, ինչպէս ստու ևս, խորձ խորձի վրա է պատկած ու ծեղիններ իրար կպած: Այստեղ գիւղացին ուրախ երգերով է դաշտ դուրս գալիս աշխատելու և սրտալի փառք է տալիս Աստուծոյն, տեսնելով, որ իր աշխատանքը լիովին վարձատրված է ու ընտանիքի ապրուստը ապահովված:

Բոլորովին այլ է այն գիւղացու դրութիւնը, որը զուրկ լինելով ջրաբեր դաշտերից, սերմը չոր հողին է յանձնել, դէմ է ցանել ու շինքը ծած, աչքերը վերև ուղղած՝ երկնքի ողորմութեանն է սպասել: Անորոշ էր այս տարի երկրից: ոչ հազարաւոր ամբողջ լացն ու կոծը, ոչ զանազան անձրևաւոր սուրբերը և ոչ հոգեւոր հայրերի ջրբերանող հսկումները չը կարողացան ժամանակին անձրև բերել, ու բազմաթիւ չարատանջ գիւղացիները արեւն բրտինքը բնութեան զմայնագրին զոհ գնաց: Դէմի արտերը այս տարի ոչ գերանդի է մտել և ոչ մանգաղ. մի քանի տեղերում միայն ճարահատեալ գիւղացիները դժոխային տանջանքով արմատահան են անում խոպանացած արտերի թղթից ցորենը... Մինչև այժմ այդ խեղճները միջիթարվում էին այն յոյսով, թէ սարերում ցորենի բերքը լաւ կը լինի, հետևապէս՝ հացը էժան ու իրանք էլ Աստուծու ողորմութեամբ մի կերպ եօլա կը գնան: Բայց անձար գիւղացիները այս յոյսն էլ չարդարացաւ: Ահա 25 օր է, որ երկրից պիտ չէ կաթնել և սարերը ծառաւից պապանձվել են: Մայիսեան անձրևներից վարթամացած ցորենը վերջերս սալարել է ու սկսել դեղնել. ասում են, որ այսուհետև անձրևներն էլ չեն կարող նրանց դալարեցնել, քանի որ արդէն ժամանակն անցել է: Անձրևը, եթէ միայն մի շաբաթից աւել չուշանայ, կարող է օգտակար լինել լեռնային տեղերի ամենաբարձր կէտերի համար, որտեղ ցանքները վերականգնանալու ոյժերը դեռ ևս չեն կորցրել:

Մեզանով ցորենի էժանանալու յոյսը երազի նման անցաւ և այժմ գիւղացին մեծ երկիւղով է է նայում ապագային: Սակաւահին ձմեռը և չորային ամառը այն աստիճան ծառաւեցրել են երկրի, որ մի քանի տեղերում աղբւրները և գետակները բոլորովին ցամաքել են. մասնաւոր դաշտային մասերում ջրի չը տեսնված պակասութեան է զգացվում: Պատճառն է, որ մի քանի տեղերում բամբակի արտերը, բոստանները, նոյն իսկ խաղողի այգիներն ու պարտէզներն էլ սկսել են չորանալ: Լեռներում արօտատեղիները չորացել են. խոտի բացակայութեան պատճառով անասնապահները ահագին թուով կենդանիներ են շուկայ տանում ծախելու: Ընդհանրապէս ժողովուրդը մռայլ տրամադրութեան մէջ է: Զափազանց ուրախ են մի քանի արնախում վաշխաւորներ, որոնք մէկ իրանց լիքը ամբարներին են նայում, մէկ սարերի սալարած արտերին, մէկ էլ երկնքի կապտութեանն ու դիւային հրճանքով լցվում...:

Ա. Շահնազարեան

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԻՐ

Բաթումից տեղական ռուս լրագրիչներին գրում են. «Թուրքի 7-ին, երկուշաբթի 5 ժամին, Լիկանի և Բորժոմի շքեղապարարութիւնները

Типографія Грузинск. Т.—ва Орбеліановская ул., № 27.